

Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης

Τόμ. 2014, Αρ. 2 (2014)

Σύγχρονες αναζητήσεις της Ειδικής Αγωγής στην Ελλάδα: Πρακτικά 4ου Πανελληνίου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΕΙΔΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ Π.Τ.Δ.Ε.
ΚΕΝΤΡΟ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΦΥΣΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

4^ο ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας
20-22 ΙΟΥΝΙΟΥ 2014

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2016

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Παπαδόπουλος Γιάννης

Πολυχρονόπουλου Σταυρούλα

Μισαρέτα Αγγελική

ISSN: 2529-1157

ΑΘΗΝΑ

Το παιδικό ιχνογράφημα της οικογένειας σε δράση (kinetic drawing family test), ως ψυχομετρικό - διαγνωστικό εργαλείο.

Αργυρώ Δεληγιάννη

doi: [10.12681/edusc.142](https://doi.org/10.12681/edusc.142)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Δεληγιάννη Α. (2016). Το παιδικό ιχνογράφημα της οικογένειας σε δράση (kinetic drawing family test), ως ψυχομετρικό - διαγνωστικό εργαλείο. *Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης, 2014(2)*, 328-334. <https://doi.org/10.12681/edusc.142>

Το παιδικό ιχνογράφημα της οικογένειας σε δράση (kinetic drawing family test), ως ψυχομετρικό - διαγνωστικό εργαλείο.

Δεληγιάννη Αργυρώ
Φιλολόγος με εξειδίκευση στην ειδική αγωγή,
Πανεπιστήμιο Αθηνών
argiro.deligianni@gmail.com

Περίληψη

Το παιδικό ιχνογράφημα αποτελεί ένα ψυχομετρικό-διαγνωστικό εργαλείο που θεμελιώθηκε και εξελίχτηκε από πλήθος επιστημόνων, που υποστήριξαν ότι η παιδική ζωγραφιά αποτελεί καθρέφτη του ψυχικού κόσμου των παιδιών, των συναισθημάτων και των εμπειριών τους.

Η παρούσα εργασία εξετάζει ένα πιο στοχευμένο παιδικό ιχνογράφημα, το παιδικό ιχνογράφημα της οικογένειας σε δράση, του οποίου η θεωρητική διατύπωση έγινε από τους Burns και Kaufman (1970). Η διαφορά του συγκεκριμένου τεστ από το παραδοσιακό ιχνογράφημα της οικογένειας είναι η προσθήκη της κινησιολογίας στη ζωγραφιά. Η ενσωμάτωση της κίνησης σε αντίθεση με τη στατική αναπαράσταση των φιγούρων, ενεργοποιεί τα αισθήματα του παιδιού σε σχέση με τον εαυτό του, με το χώρο και με τα υπόλοιπα άτομα της οικογένειας. Έτσι προκύπτουν στοιχεία για την ποιότητα και το περιεχόμενο των σχέσεων μεταξύ των μελών της οικογένειας.

Στη διεθνή βιβλιογραφία υπάρχουν πολλές μελέτες όπου χαρακτηρίζουν το εν λόγω ιχνογράφημα ως μια προβολική τεχνική της τρέχουσας συναισθηματικής κατάστασης του παιδιού, η οποία αποτελείται από τρία στάδια, τη δημιουργία, την προσθήκη στοιχείων και τη βαθμολόγηση του σχεδίου. Απόρροια της επακόλουθης επεξεργασίας είναι η εξαγωγή καίριων συμπερασμάτων σχετικά με το γνωστικό, νοητικό και συναισθηματικό επίπεδο του παιδιού, που αφορά κυρίως σε προβλήματα απομόνωσης, σκέψης, προσοχής, επιθετικής συμπεριφοράς κ.ά.

Λέξεις- Κλειδιά

παιδικό ιχνογράφημα, οικογένεια, κινησιολογία, ψυχομετρικό.

Abstract

The children's sketch is a psychometric-diagnostic tool that was founded and developed by a number of scientists who argued that child painting is the mirror of the psychic world of children and their feelings and experiences.

This paper examines a more targeted child sketch, the kinetic family drawing test, whose theoretical formulation was made by Burns and Kaufman (1970). The difference of this test from the traditional family drawing test is the addition of kinesiology in painting. The integration of motion as opposed to the static representation of figures, triggers feelings of the child in relation to himself, to the

space and to the rest of the family. Thus data are extracted regarding the quality and the content of relations between family members.

In literature there are many studies that characterize this sketch as a projective technique of the current emotional state of the child, which consists of three stages, the creation, the process of adding items and the sketch scoring. Result of subsequent processing are key findings on the cognitive, mental and emotional level of the child, relating mainly to isolation problems, thinking, attention, aggression, etc.

Keywords

children sketch, family, kinesiology, psychometric.

Εισαγωγή

Η συγκεκριμένη εργασία αποτελεί μία βιβλιογραφική μελέτη. Το περιεχόμενο είναι δομημένο σε δύο κεφάλαια. Αρχικά, γίνεται μία ιστορική ανασκόπηση στις διάφορες θεωρίες και τους τύπους του παιδικού ιχνογραφήματος, καθώς και στις διαφορετικές χρήσεις του. Ακολουθεί μια εκτενής ανάλυση του ιχνογραφήματος σε δράση. Παρουσιάζονται οι διαφορές του από το στατικό ιχνογράφημα της οικογένειας, οι δημιουργοί του, ο σκοπός και τα στάδια χορήγησής του, καθώς και τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τη βαθμολόγηση του, τα οποία μεταφράζονται ως διαγνωστικά-ψυχομετρικά ευρήματα.

Ιστορική ανασκόπηση

Ο όρος ιχνογράφημα δηλώνει τη γραφική αποτύπωση μορφών ή αντικειμένων στο χαρτί. Η χρήση του παιδικού ιχνογραφήματος στη ψυχολογία, καθώς και τα ευρήματα αυτού, άρχισαν να λαμβάνουν χώρα στα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα. Εκείνη την περίοδο πολλοί θεωρητικοί έθεσαν τους ορισμούς τους προς εξέταση, οι οποίοι συμφωνούσαν στο ότι η παιδική ζωγραφιά αποτυπώνει το παιδικό ασυνείδητο. Οι ζωγραφιές παύουν να αποτελούν μία μουτζούρα και μπαίνουν στο πρίσμα της παιδοψυχολογικής ανάλυσης και της διάγνωσης. Η μελέτη των σκίτσων άρχισε να γίνεται από διάφορες σκοπιές και προσεγγίσεις, όπως τη γνωστική προσέγγιση, την ψυχαναλυτική, την αναπτυξιακή και την προβολική. Ως αποτέλεσμα αυτού ήταν να δημιουργηθούν διάφορα τεστ με βάση το ιχνογράφημα, από διάφορους μελετητές, όπως οι Sully, Stern, Piaget και Katz (Wittmann, 2009).

Από τις πρώτες επιχειρούμενες προσεγγίσεις ήταν η προβολική. Η προβολή της ψυχικής πραγματικότητας που δεν είναι άμεσα προσιτή, η διαφάνεια των συναισθημάτων, των κινήτρων του παιδιού, η απόδοση των αναγκών του, των ορμών και των αντιλήψεων του.

Στα πλαίσια αυτά, οι Piaget και Inhelder (1956) και ο Harris (1963), στηριζόμενη στην προβολική αξία του ιχνογραφήματος, προσπάθησαν να προσεγγίσουν και αναπτυξιακά την παιδική ζωγραφιά, χορηγώντας τεστ φιγούρων σε παιδιά με νοητική στέρηση. Με τον τρόπο αυτό γινόταν μέτρηση νοημοσύνης και ωριμότητας με το τεστ: «Ζωγράφισε έναν άνθρωπο», που δημιούργησε ο Goodenough (1926).

Η Morgenstern (1927) τόνισε την εκφραστική αξία της ζωγραφιάς, αφού έχει μεγαλύτερη αξία και λόγο. Το παιδί αναπτύσσεται ομαλά μέσω της ελεύθερης έκφρασης στην τέχνη. Λίγο αργότερα, ο Cizek (1936) εισήγαγε τον όρο «αισθητική προσέγγιση», όπου αντιμετώπιζε το παιδικό ιχνογράφημα ως έργο τέχνης, στο οποίο

δε θα έπρεπε να υπάρχει καμία ενήλικη επέμβαση που θα διέκοπτε τη ψυχική ανέλιξη και έκφραση του παιδιού. Άλλωστε, όπως παρατήρησε ο Vygotsky, ένα παιδί όταν ζωγραφίζει, λέει παράλληλα και μία προσωπική του ιστορία (Brooks, 2009).

Ο Arnheim (1969) υποστήριξε πως η οπτική αντίληψη και η σκέψη δεν μπορούν να είναι ανεξάρτητες η μία από την άλλη. Το παιδί μαθαίνει να βλέπει, να αντιλαμβάνεται, να διαχωρίζει έννοιες μέσω της όρασής του. Η παιδική ζωγραφιά είναι αποτέλεσμα όσων το παιδί βλέπει (Wright, 2001). Ο Goodnow (1977) δήλωσε πως το παιδικό ιχνογράφημα είναι ένα μήνυμα, ένα μέσο επικοινωνίας, ένας κώδικας, μία επαφή. Ο ερευνητής καλείται να αποκρυπτογραφήσει αυτόν τον κώδικα για να λάβει το μήνυμα (Cox, 2005). Στις αρχές της ίδιας δεκαετίας αναπτύσσεται και η γνωστική προσέγγιση του ιχνογραφήματος, όπου το παιδί με τη διαφοροποίηση κάποιων στοιχείων στο σκίτσο του, είτε δημιουργεί εναλλακτικά γνωστικά μοντέλα, είτε επιλύει τις γνωστικές εκφράσεις αναπαραστατικής σκέψης (Μεταξάς, 2010).

Τη δεκαετία του 1990 δόθηκε μία εναλλακτική προσέγγιση στην παιδική ζωγραφιά, η σημειωτική οπτική. Σε αυτήν την περίπτωση, κάθε στοιχείο της ζωγραφιάς αποτελεί ένα σημασιολογικό σημείο. Ο Kress (1996) υποστήριξε πως είναι αδύνατον να διαχωριστεί η ενσώματη δράση από τη νοητική, και πως ένα παιδί ζωγραφίζει και παραθέτει μία ιστορία ανεπηρέαστο από κουλτούρες. Με τη σημειωτική προσέγγιση υπάρχει αιτιολογημένη σχέση σημαίνοντων μορφών και σημαίνοντων νοημάτων, όπου οι εικόνες επικοινωνούν μηνύματα (Στάμου, 2011).

Ιχνογραφήματα οικογένειας

Ένα από τα πρώτα είδη ιχνογραφήματος της οικογένειας αποτέλεσε το σχέδιο της «πραγματικής οικογένειας». Μέσα από το σχέδιο αυτό αποδίδονται κλινικές και προβολικές πληροφορίες και η χρήση του προτάθηκε για αυτό το σκοπό από τον Appel το 1931 και από τον Wolff το 1942 και το 1946 (Matthews, 1977). Ο Hulse (1951) έδινε την εντολή: «Draw a family», και ανέλυε έπειτα τα σχέδια. Αντίθετα, ο Porot (1952) με το ίδιο τεστ, επικεντρωνόταν στις αντιδράσεις και τις εκφράσεις του παιδιού κατά τη διάρκεια της σχεδίασης. Υποστήριξε, ακόμα, πως το άτομο, που σχεδιάζεται πρώτο, είναι και το πιο σημαντικό για το παιδί και πως τα ευρήματα κάθε παιδικής ζωγραφιάς, μέσα από το συγκεκριμένο τεστ, μπορούν να χρησιμοποιηθούν για κλινική χρήση.

Ο Ray σε πρώτο στάδιο ζητά από το παιδί να ζωγραφίσει μία τυχαία οικογένεια, δίνοντας του τρία χρώματα. «Ένα γαλάζιο για τα ευγενικά πρόσωπα, ένα μαύρο για τα κακά πρόσωπα και ένα κόκκινο για αυτά που δεν είναι ούτε κακά ούτε ευγενικά» (Μπέλλας, 1975, σελ. 78). Έπειτα, ζητά από την οικογένεια να ζωγραφίσουν τη δική τους οικογένεια, που όμως είναι ωραιοποιημένη σε σχέση με την τυχαία, γιατί τα παιδιά δε μπορούν να μείνουν συναισθηματικά ανεπηρέαστα.

Η Brem-Graser (1970) ζητούσε από τα παιδιά να σχεδιάσουν την οικογένειά τους σε μορφές ζώων. Έπειτα, ανάλογα με το ζώο που αντιπροσώπευε κάθε άτομο, εξήγαγε συμπεράσματα για το πως βλέπει το παιδί το κάθε μέλος της οικογένειάς του σε συνδυασμό με το τι αντιπροσώπευε το κάθε ζώο στη φύση. Βέβαια, αυτή η μέθοδος δεν εγγυόταν έγκυρα αποτελέσματα, γιατί αν για παράδειγμα ένα παιδί ζωγράφιζε τον πατέρα του με τη μορφή λιονταριού, αυτό θα μπορούσε να σημαίνει πως ο μπαμπάς είναι δυνατός και αρχηγός του σπιτιού ή ότι ο μπαμπάς είναι άγριος και τρομακτικός.

Ένας άλλος τρόπος ιχνογραφήματος ήταν το σχέδιο της φανταστικής οικογένειας (Corman, 1990). Η βασική θέση του Corman ήταν πως ένα παιδί μπορεί να διευκολυνθεί σχεδιάζοντας μία φανταστική οικογένεια, γιατί στο σχέδιό του που θα

προβάλλει τα πραγματικά του συναισθήματα προς τον «όρο» οικογένεια και θα σχηματίσει χωρίς καμία ενοχή ή επιρροή τι υπάρχει και τι θα ήθελε να υπάρχει στη δική του οικογένεια.

Η μαγεμένη οικογένεια ήταν ένας άλλος τύπος σχεδίου, όπου η οικογένεια του παιδιού με ένα χτύπημα μαγικού ραβδιού, μαγεύτηκε. Προωθήθηκε από τους Kos και Bierman (1973), οι οποίοι αρχικά ζητούσαν μια μαγεμένη οικογένεια, έπειτα μία ιστορία για αυτήν και τέλος τη μεταμόρφωση του παιδιού σε κάποιο ζώο. Τα αποτελέσματα εξετάζονταν ως προς το περιεχόμενο και τη μορφή.

Σχέδιο οικογένειας σε δράση

Οι τύποι ιχνογραφήματος που αναφέρθηκαν παραπάνω αποτελούν κατά βάση στατικούς τύπους, όπου δε διαφαίνεται η αλληλεπίδραση των μελών της οικογένειας. Στην Αμερική, οι Burns και Kaufman (1970) δημιουργούν ένα τεστ όπου η οικογένεια στο ιχνογράφημα έπρεπε να βρίσκεται σε δράση, να κάνει δηλαδή το κάθε μέλος κάποια δραστηριότητα.

Οι βασικές διαφορές του στατικού ιχνογραφήματος της οικογένειας και του εν κινήσει, ήταν αρχικά η κίνηση και η ενέργεια που χαρακτήριζε το κάθε μέλος στο δεύτερο τύπο, ενώ στον πρώτο, κατά βάση, τα μέλη σχεδιάζονταν παρατακτικά. Στο στατικό σχέδιο απουσιάζει οποιαδήποτε σχέση μεταξύ των μελών και του χώρου. Στο σχέδιο δράσης αναπαριστώνται οι ποιοτικές και ποσοτικές σχέσεις μεταξύ των μελών. Το εν κινήσει σχέδιο μας δίνει σημαντικά μεγαλύτερο όγκο πληροφοριών από ένα στατικό σχέδιο.

Το σχέδιο της οικογένειας με κίνηση προσφέρει εκπαιδευτικά και κλινικά ευρήματα, αφού μετρά και αξιολογεί την αντίληψη του υποκειμένου και τη δυναμική της οικογένειάς του. Ένα άλλο στοιχείο που διαφαίνεται από το εν λόγω σχέδιο είναι το κατά πόσο επηρεάζεται η ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού σε σχέση με την αλληλεπίδραση των μελών της οικογένειας του και την εγγύτητα, την επαφή τους και την αντίληψη του προσωπικού χώρου από το παιδί.

Στάδια

Το σχέδιο της οικογένειας σε δράση διεξάγεται σε τρία στάδια, πριν τη βαθμολόγηση και την αξιολόγησή του. Στο πρώτο στάδιο γίνεται η σχεδίαση του ιχνογραφήματος. Θα πρέπει να επιλεγεί από το μελετητή ο σωστός χρόνος και χώρος, ώστε το παιδί να αισθάνεται άνετα, ήρεμα και να είναι ξεκούραστο και διατεθειμένο να ζωγραφίσει. Βασικό μέλημα του ερευνητή είναι να περάσει το παιδί όμορφα. Αφού, λοιπόν, το παιδί καθίσει άνετα, ο ειδικός του δίνει τη γραφική ύλη που θα χρειαστεί, η οποία είναι ένα μολύβι, μία γόμα και ένα φύλλο λευκό. Στη συνέχεια, δίνονται σαφείς οδηγίες στο παιδί για το τι πρέπει να ζωγραφίσει: «Να ζωγραφίσεις καθένα από τα μέλη της οικογένειάς σου ενώ κάτι, μαζί και εσένα», είναι μία καλή εκφώνηση που μπορεί να χρησιμοποιηθεί. Επιπροσθέτως, υπάρχει όριο χρόνου και απαγορεύεται οποιαδήποτε παρέμβαση.

Στο δεύτερο στάδιο παραδίδεται η ζωγραφιά στον ειδικό. Πριν όμως το παιδί καταθέσει τη ζωγραφιά του, ο ερευνητής του ζητάει να γράψει πάνω από κάθε φιγούρα το όνομα και την ηλικία του προσώπου, καθώς και τη σειρά σχεδίασης όλων των μελών. Καθόλη αυτή τη διάρκεια, ο ερευνητής παρατηρεί και καταγράφει τις αντιδράσεις του παιδιού. Έπειτα, γίνονται κάποιες ερωτήσεις στο παιδί, όπου καταγράφονται μαζί με τις αντιδράσεις του και πάλι. Οι ερωτήσεις αυτές, για παράδειγμα, μπορεί να είναι: «Τι κάνει αυτό το πρόσωπο; Με τι ασχολείται; Γιατί

ασχολείται με αυτό το συγκεκριμένο πράγμα; Τι κλίμα πιστεύεις πως επικρατεί στη ζωγραφιά; Υπάρχει αγάπη στο σχέδιο σου; ».

Στο τρίτο στάδιο ο ερευνητής ελέγχει πιο σφαιρικά το σχέδιο και παρατηρεί καλύτερα τα διάφορα ποιοτικά και ποσοτικά στοιχεία, πριν προβεί στην τελική βαθμολογία-αξιολόγηση του σχεδίου. Αρχικά εξετάζει τα σβησίματα, την πίεση του μολυβιού ή τις τρεμάμενες γραμμές που μπορεί να οφείλονται σε νευρική ή άγχος. Επίσης παρατηρεί το μέγεθος των φιγούρων, την έκφραση και τη δράση των προσώπων, καθώς και την επαφή μεταξύ των μελών. Αυτά τα στοιχεία θα πρέπει έπειτα να επαληθευτούν και να συζητηθούν με τα ποιοτικά και τα ποσοτικά στοιχεία του σχεδίου. Τα ποιοτικά στοιχεία, οι συγκεκριμένες δράσεις των προσώπων (διάβασμα εφημερίδας, παιχνίδι στο πάτωμα κ.ά), τα χαρακτηριστικά αυτών (μάτια, στόμα, άκρα κ.ά), η θέση, η εγγύτητα, η απόσταση και τα εμπόδια μεταξύ των μελών, τα πρόσθετα σύμβολα (κυρίως όταν δεν υπάρχουν στην πραγματικότητα, όπως ένα ζώο) και το στυλ και ύφος κάθε φιγούρας (χαρούμενη, θυμωμένη, κ.ά). Τα ποσοτικά στοιχεία είναι το κατά πόσο η δράση των προσώπων, τα χαρακτηριστικά των φιγούρων, η θέση και η απόσταση των μελών, συμφωνούν με στατιστικές μελέτες και κατατάξεις που έχουν προηγηθεί για το συγκεκριμένο σκοπό.

Βαθμολογία του τεστ

Το σχέδιο της οικογένειας σε δράση είναι αποτέλεσμα των ψυχολογικών και αισθησιοκινητικών λειτουργιών του παιδιού. Μέσα από τη διεξοδική βαθμολογία και παρατήρηση του σχεδίου, ο ερευνητής είναι σε θέση να προβεί σε συμπεράσματα, κυρίως για το «ψυχολογικό πορτραίτο» του παιδιού.

Αρχικά, σε ένα ειδικό έντυπο βαθμολόγησης, ο εξεταστής αξιολογεί τις ενέργειες, τη δράση και την αλληλεπίδραση των βασικών μελών της οικογένειας κυρίως. Έτσι, τα πρόσωπα που παρατηρούνται περισσότερο είναι ο πατέρας, η μητέρα και το παιδί. Αν υπάρχει κάποιο αξιολογικό στοιχείο, τότε γίνεται αξιολόγηση και των άλλων μελών της οικογένειας, όπως τα αδέλφια. Σε πρώτο επίπεδο γίνεται αξιολόγηση των δραστηριοτήτων κάθε βασικής φιγούρας, της επικοινωνίας και της συνεργασίας των μελών, τα επίπεδα του μαζοχισμού, του ναρκισσισμού και του σαδισμού που πιθανόν να χαρακτηρίζουν κάποιο μέλος. Επίσης, παρατηρείται και η τυχόν «φροντίδα» ή «υπερένταση» που μπορεί να ασκείται μεταξύ των μελών.

Η δεύτερη φάση αξιολογεί τα χαρακτηριστικά της κάθε βασικής φιγούρας χωριστά. Οι διαστάσεις των χεριών και η πληρότητα στο σχεδιασμό του σώματος, που μπορεί να δηλώνουν βία και κακοποίηση, η ύπαρξη ή η απουσία ματιών και ο τρόπος σχεδίασής τους, οι υπόλοιπες λεπτομέρειες του προσώπου και η έκφρασή τους. Τα δόντια, επίσης, πρέπει να παρατηρηθεί αν υπάρχουν ή αν απουσιάζουν. Η στήριξη των φιγούρων, η παράλειψη προσώπων και το μέγεθος της μορφής (και των υπόλοιπων μελών, εκτός πατέρα, μητέρας, παιδιού) είναι στοιχεία που πρέπει να βαθμολογηθούν σε αυτό το στάδιο.

Στο τελευταίο στάδιο αξιολόγησης του σχεδίου εξετάζονται και τα αδέλφια του παιδιού. Σε αυτή τη φάση παρατηρείται ο αριθμός των εμποδίων ανάμεσα στα πρόσωπα, η κατεύθυνση που στρέφονται τα πρόσωπα και ο προσανατολισμός του ενός προσώπου προς το άλλο. Σημασία έχει, επίσης, η απόσταση που έχουν μεταξύ τους τα μέλη, η οποία μετράται σε χιλιοστά. Επιπροσθέτως, ο ερευνητής ελέγχει και κάποια στοιχεία, όπως τον αριθμό των πραγματικών μελών της οικογένειας, τον αριθμό των αδελφών και των παππούδων, τα διαφορετικά στυλ που μπορεί να χρησιμοποιήθηκαν στη σχεδίαση, το φύλο και την ηλικία του παιδιού.

Όλα τα παραπάνω στοιχεία, που θα προκύψουν από την αξιολόγηση του σχεδίου, θα συνεξεταστούν και θα συμβαθμολογηθούν με συμπεριφορές του παιδιού που υπάρχουν στο σχολικό περιβάλλον, και ο ερευνητής μπορεί να τις διαπιστώσει είτε μόνος του, είτε από το δάσκαλο. Συμπεριφορές και παράμετροι, που χρήζουν παρατήρησης και εξέτασης είναι η απομόνωση και η εσωστρέφεια, οι σωματικές ενοχλήσεις, το άγχος και οι καταθλιπτικές τάσεις, τα κοινωνικά προβλήματα, η παραβατική και επιθετική συμπεριφορά. Ανάλογα με τα παραπάνω είναι τα προβλήματα σκέψης και προσοχής, η επίδοση και απόδοση του παιδιού, η νοητική ανεπάρκεια και το πόσο το ίδιο το παιδί εργάζεται.

Επίλογος-συμπεράσματα

Από την εκτενή βιβλιογραφική μελέτη, που αφορούσε το παιδικό ιχνογράφημα της οικογένειας σε δράση, συμπερασματικά καταλήγουμε στο σημείο ότι η δημιουργία ενός τέτοιου σχεδίου μπορεί να οδηγήσει σε βαθιά ψυχολογικά και κλινικά ευρήματα που αφορούν το σχεδιαστή. Η αλληλεπίδραση των μελών της οικογένειας, άλλωστε, αποτελεί το βασικότερο παράγοντα της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης του παιδιού. Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από ένα τέτοιο σχέδιο είναι σε μεγάλο βαθμό έγκυρα, αφού μέσα στα χρόνια έχουν διασταυρωθεί και επαληθευτεί με έρευνες και πολλαπλές εφαρμογές. Το σχέδιο της οικογένειας σε δράση αποτελεί την εξέλιξη το στατικού σχεδίου και την πληρέστερη προσέγγιση του συγκεκριμένου είδους ψυχογραφικού τεστ.

Μέσα από τη σωστή αξιολόγηση του παιδικού ιχνογραφήματος της οικογένειας σε δράση, το παιδί αποκαλύπτεται στον καθρέφτη του αξιολογητή. Ο εξεταστής θα πρέπει, λοιπόν, να έχει τις γνώσεις και την εξοικείωση με έννοιες που αφορούν τη ψυχολογία, την αντίληψη, την ανάπτυξη και την αισθησιοκινητική ωρίμανση του παιδιού. Επίσης, θα πρέπει να έχει τις απαραίτητες γνώσεις χορήγησης και αξιολόγησης του τεστ. Ο σχεδιαστής πρέπει να νιώσει άνετα σε ένα ασφαλές περιβάλλον για να προκύψει ένα γνήσιο, ειλικρινές και αυθόρμητο σχέδιο, του οποίου τα συμπεράσματα να είναι έγκυρα.

Βιβλιογραφία

- Arnheim, R. (1969). *Visual Thinking*. Berkley: University of California Press.
- Burns, R. C. & Kaufman, S. H. (1970). *Kinetic Family Drawings (K-F-D): An introduction to understanding children through kinetic drawings*. New York: Bruner/Mazel.
- Brem-Grazer, L. *Familie in Tieren*. Munchen, Basel: Reinhardt.
- Brooks, M. (2009). What Vygotsky can teach us about young children drawing. *International Art in Early Childhood Research Journal*, 1(1), 1-13.
- Cizek, F. (1936). *Child art*. Vienna: Austrian Junior Red Cross.
- Corman, L. (1990). *Le test du dessin de famille*. Paris: Press Universitaires de France.
- Cox, S. (2005). Intention and meaning in young children's drawings. *International Journal of Art and Design Education*, 24(2), 115-125.
- Goudenough, F. I. (1926). *Measurement of intelligence by drawings*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Goudnow, J. (1977). *Children's Drawing*. Cambridge: Harvard University Press.
- Harris, D. B. (1963). *Children's drawings as measures of intellectual maturity*. New York: Harcourt, Brace & World.

- Hulse, W. C. (1951). The emotionally disturbed child draws his family. *Quarterly Journal of Child Behavior*, 3, 152-174.
- Kos, M. & Bierman, G. (1997). *La famille enchantee*. Paris: Centre de Psychologie Appliquee.
- Kress, G. (1996). *Reading images: The grammar of visual design*. New York: Routledge.
- Matthews, J. (2003). *Drawing and painting: Children and visual representation*. London: Paul Chapman Publishing.
- Μεταξάς, Γ. (2010). *Η ανάλυση των ιχνογραφημάτων ως εργαλείο ποιοτικής έρευνας στη ψυχολογία*. Αθήνα: Τόπος.
- Μπέλλας, Θ. (1975). *Το ιχνογράφημα ως μέσο διαγνωστικό της προσωπικότητας*. Αθήνα: Ηράκλειτος.
- Morgenstern, S. (1927). *Psychanalyse infantile*. Paris: Danoel.
- Piaget, J. & Inhelder, B. (1956). *The child's conception of space*. London: Routledge & Keagan Paul.
- Porot, M. (1952). *Le dessin de la famille*, Paris: Press Universitaires de France.
- Στάμου, Γ., Αλευριάδου, Αν. & Ελευθερίου, Π. (2011). *Ζωγράφισε τα άτομα με ειδικές ανάγκες*. Αθήνα: Νησίδες.
- Wright, S. (2001). Drawing and storytelling as a means for understanding children's concepts of the future. *Journal of Future Studies*, 6, 1-20.
- Wittmann, B. (2009). *Spuren erzeugen: Zeichnen und schreiben als verfahren der selbstaufzeichnung*. Zurich, Berlin: Diaphanes.